

SUMMARY

Lukyanova S. Justification of ethno-pedagogical periodization of Hellenic foundations of Greek Children upbringing in Azov region: ethnographic and ethno-linguistic aspect.

In the article, the process of justification of ethno-pedagogical periodization of the problems of upbringing children of preschool age on the traditions of Hellenic culture in Azov region on relevant stages is briefly described; information on the work done is provided.

The main idea of the article is substantiation of stages of historical ethno-pedagogical thought development, which influenced the upbringing of children of the Greeks.

The author analyzed scientific works of researchers who studied the Greeks of Azov region: culture, folk art, folklore and others.

The problem of ethno-pedagogical periodization of upbringing of preschool children on traditions of Hellenic culture of Azov region based on the analysis, systemization, summarizing of historical, ethnolinguistic, ethnographic, anthropological and scientific works of researchers is justified.

The characteristics of the stages in upbringing of Greek children are analyzed. The article goes on to say that the raising of Greeks children is affected by national traditions. Social, historical, and cultural changes in society are closely related to national traditions.

It is stressed that despite the difficult fate, and being exposed to various persecutions, the Greeks of Azov region were able to maintain their system of upbringing.

It is shown that according to the results of the field research, the author substantiated four stages in upbringing of children of the Greeks. Each stage corresponds to a definite time frame in which different periods of life and living conditions of Greeks in Azov region (traditions, culture, customs, folklore of Greeks, folk art) are described. Each historical stage of development of the culture of the Greeks of Azov region has its own peculiarities.

The new principles of methodology in local and historical expeditions and field research are described. The author comes to the conclusion that the results give a basis for better understanding of the problems of Greeks children upbringing of the following national traditions.

Key words: *periodization, children, upbringing, Greeks, ethnography, ethno-pedagogics, children's folklore.*

УДК 371(477.43/.44) «18»

Надія Опушко

Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ В ШКОЛАХ ПОДІЛЛЯ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

У статті висвітлено особливості професійної діяльності вчителя в школах Поділля першої половини ХІХ ст. У процесі дослідження й аналізу історико-педагогічних публікацій та архівних джерел із зазначеної проблематики автором було проаналізовано нормативно-законодавчу базу, що регулювала питання діяльності педагогічних працівників, особливості професійної підготовки майбутніх педагогічних кадрів та змістове наповнення цього процесу, визначено і проаналізовано основні професійні здібності та характер навчально-методичної роботи вчителів різних типів шкіл у регіоні зазначеного періоду, досліджено питання їхнього соціального захисту, подано основні вимоги (професійні й особистісні), що ставились перед кандидатами на посаду вчителя.

Ключові слова: *педагогічний колектив, педагогічна діяльність, авторитет учителя, приходські та повітові училища, гімназія, підготовка вчителів, Поділля.*

Постановка проблеми. Професія вчителя складна та багатогранна, потребує постійного вдосконалення професійних навичок. Від належної фахової підготовки педагогічних кадрів залежить якісне провадження навчально-виховного процесу та різнобічний розвиток підростаючого покоління. Як зазначається в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, «постійне професійне вдосконалення педагогів – це важлива умова модернізації освіти».

На нашу думку, удосконалення не можливе без вивчення досвіду минулої практики, урахування недоліків та застосування кращих її ідей в умовах сьогодення. Зосереджуючи нашу увагу на вивченні розвитку освіти на Поділлі в першій половині XIX ст., узагальненні її змісту, форм, методів навчання та виховання, ми не можемо обійти увагою характер та особливості професійної діяльності вчителя, що є неодмінною складовою якісного забезпечення навчально-виховного процесу.

Аналіз актуальних досліджень. У процесі дослідження особливостей професійної діяльності вчителів на Поділлі в першій половині XIX ст. ми здійснили історіографічний аналіз наукових публікацій, а також архівних джерел зазначеного періоду. Особливу увагу привертає фундаментальне дослідження М. Демкова, яке акцентоване на розвитку професійної школи, на професійних якостях, якими має володіти тогочасний учитель [3]. Питання професійної підготовки вчителів у XIX ст. досліджували такі сучасні науковці, як Л. Дровозюк [4; 5], О. Лавріненко [8], Л. Мільто [9].

Досліджуючи зазначену проблематику саме в першій половині XIX ст., ми опираємося на вивчення архівних фондів та періодичних видань указанного періоду.

Мета статті – визначити особливості професійної діяльності вчителя на Поділлі в першій половині XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Станом на першу половину XIX ст. особливої уваги питанню професійної підготовки вчителів не приділялося. Л. Дровозюк зазначає, що актуальною ця проблема постала лише в 60-ті роки XIX ст., чому сприяло проведення шкільних реформ і створення мережі народних шкіл. Усвідомили важливість цієї професії, а також її творчого характеру для подальшого розвитку освіти лише ініціативні громадські діячі і саме в цей час, за словами дослідниці, розглядалося поняття «творчого вчителя». Проте, бюрократична система управління освітою Росії гальмувала прояви творчої ініціативи вчителів [5, 272].

Така запізніла, як на наш погляд, увага до становлення цієї професії спричинила те, що розгалуженої мережі навчальних закладів, які б проводили підготовку фахівців педагогічної галузі в досліджуваний період, було не достатньо.

Спершу педагогічну підготовку так званих «мандрівних дяків» або «бакалярів» проводили у братських школах підвищеного типу. За певну

платню вони навчали дітей у сільських школах та в родинах заможних селян. Після Берестейської церковної унії 1569 року на Поділлі з'явилися монастирі і школи уніатів – базиліан. У Шаргороді ченці цього ордену в 1719 р. заснували монастир і школу, де навчалось близько шестисот учнів. Після приєднання Подільського регіону до Росії монастир був перетворений у православний, а школа – в семінарію, пізніше в XIX ст. – у духовне училище [4, 129].

У наукових розвідках О. Лавріненко зазначається, що на початку XIX ст. центрами підготовки вчителів на українських землях стають Києво-Могилянська академія, Чернігівський, Харківський та Переяславський колегіуми, а пізніше – Харківський, Київський та Львівський університети [8, 336].

Протягом 1803–1804 рр. у результаті проведення першої в XIX ст. хвилі реформ були відкриті «трирічні педагогічні інститути при університетах», у яких вивчалися спеціальні предмети та проходила педагогічна практика. Навчання здійснювалося кращими професорами університетів, підготовка учителів була багатoproфільною. Після закінчення навчального курсу вчителі мали право викладати декілька предметів [9].

Л. Мільто стверджує, що в змісті університетської педагогічної освіти XIX ст. приділялася особлива увага викладанню педагогіки. Наприклад, у Московському університеті з 1835 року підготовка викладачів починалася після двох років навчання головної спеціальності. Майбутніх учителів відряджали до гімназій з метою швидкого засвоєння викладання обраних ними дисциплін. Протягом місяця вони слухали лекції з педагогіки, відвідували уроки, проводили практичні заняття, а також працювали на посаді репетиторів [9].

Окрім університетів, у XIX столітті вчителів для церковно-приходських шкіл готували Церковно-вчительські школи, а також двокласні вчительські школи. Право обіймати посаду вчителя мали особи, які закінчили духовні семінарії або вісім класів гімназії Міністерства народної освіти [6, с. 348]. Багато вчителів, особливо в регіонах, які суттєво були віддалені від центру країни (до такого регіону належала й територія Поділля в досліджуваний період), не мали педагогічної освіти й отримували звання вчителя після складання педагогічних іспитів.

Особливістю Подільського регіону в першій половині XIX ст., було те, що продовжував домінувати польський фактор не лише в суспільному житті, але і в освітній галузі. Тому для підготовки фахівців у римо-католицьких навчальних закладах 18 липня 1803 р. імператор Олександр I підписав указ на створення у Віленському університеті головної семінарії для священників цього віросповідання Могилевської, Віленської, Луцької, Кам'янець-Подільської та Мінської єпархій. На утримання цього навчального закладу щороку виділялося 15 тис. руб. сріблом. Ці гроші мали стягуватися з усіх монастирів, окрім єзуїтів, піаріїв, місіонерів ордену св. Вікентія, братів Милосердя; серед жіночих монастирів звільнялися від сплати такої суми монахині ордену візиток та Сестри Милосердя [1, арк. 29].

Другою особливістю було те, що в школах різних рівнів педагогічною діяльністю займалися учителі різного рівня підготовки. Так, у приходських училищах викладали священнослужителі, а також педагогами були солдати у відставці, ті, хто мав хоча б середню освіту та писарі. У повітових училищах та гімназіях регіону вчительські посади обіймали особи, які мали освіту не нижче повітового училища та ті, хто склав іспит на право займатися педагогічною практикою. Що ж стосується інституту приватних учителів, то, зазвичай, на цих посадах були іноземці, вони працювали в заможних родинах, проте якість надання ними освітніх послуг не завжди була на належному рівні. Як зазначає М. Демков, «від такої педагогічної діяльності було більше шкоди, ніж користі» [2, 130].

Саме через брак професійних педагогічних кадрів у приходських школах Подільської губернії широко застосовували ланкастерську методику вивчення дисциплін, а в гімназіях педагогічною діяльністю займалися учні (на посаді репетиторів), які по закінченню навчання мали змогу працювати вчителем у цьому самому навчальному закладі.

Досліджуючи питання особистісних якостей, якими мав володіти учитель на початку XIX ст., ми здійснили аналіз спадщини М. Демкова, який у праці «Руководство учителям первого и второго класса народных училищ Российской империи» (1783 г.) надавав важливого значення професійному становленню педагога [3, 337].

У підручнику виокремлено професійні якості тогочасного вчителя, а саме:

- учителі зобов'язані за своєю посадою займати місце батьків учня під час їхнього перебування у школі і, якщо батьки здійснюють недостатній педагогічний вплив на дитину, працювати з подвоєними зусиллями;
- педагоги повинні, навчаючи Закону Божого, виховувати в учнів такі риси, як порядність, вірність християнським і церковним настановам;
- звання вчителя зобов'язує зробити з учнів корисних суспільству людей, навчити вихованців думати і вчиняти розумно, чесно й порядно [8].

Серед особистісних рис, якими мав бути наділений кандидат на посаду вчителя були:

- любов, адже вчитель має ставитися до учнів по-батьківськи, з любов'ю та ласкою. Він повинен усім своїм єством дати зрозуміти учням, що йому приємно, коли вони старанні, не пропускають заняття і за це вчитель їх любить;
- бадьорість – педагог не повинен бути сонливим, похмурым, а коли треба похвалити чи заохотити учня – байдужим;
- терпіння – коли в класі є такі учні, які нетерплячі, рухливі, різкі чи вперті і навіть тоді, коли батьки таких учнів звинувачують учителя в тому, що він не може їх навчити і виховати, – учитель повинен дотримуватися такту й проявляти терпіння;

- відповідальність, якщо вчитель, навіть за невинуватих обставин, зволікає школу, запізнюється або проводить заняття в невідведений для цього час, відволікається від підготовки до занять сторонніми справами (домашні турботи, рукоділля тощо) – учні це бачать і відчують, стараються самі порушувати встановлені школою правила й розпорядок [8].

Вимоги до учителів регламентувалися також на законодавчому рівні. У Положенні від 8 листопада 1845 р., яке було видане Міністерством народної освіти, чітко окреслювалися права та обов'язки учителя. Перед педагогами ставилися вимоги вільного володіння дидактичними та академічними здібностями. У своїй викладацькій діяльності учитель мав урахувувати вікові особливості учнів, рівень їхніх умінь та навичок. На цьому принципі особливо наголошував Міністр народної освіти граф О. Розумовський [7, арк. 80].

Навчальний матеріал вони зобов'язані були пояснювати доступно, у роботі використовувати методи диференційованого навчання, особливу увагу приділяти тим учням, яким навчання дається особливо важко, але й не забувати про заохочення старанних учнів. Як зазначалося в положеннях, які видавалися Міністерством народної освіти, «учитель у процесі викладацької діяльності не повинен втрачати головної моральної мети виховання. Головним в успішній роботі є прив'язаність учнів до наставника; він легко може її здобути, діючи на учнів не лише погрозами та страхом, а й смиренністю, лагідним переконанням та повчальним прикладом» [10].

Навчання мало сприяти збагаченню розуму учнів корисними й потрібними істинами. Директорам та наглядачам було наказано вести постійний нагляд за педагогами, аби вони не перевантажували дітей лише заучуванням текстів напам'ять, а підводили їх до розуміння того чи іншого факту, починаючи з простого та доступного для них пояснення, зупиняючись на кожному слові. Особлива увага зверталася на методику, якою користувалися вчителі під час викладання свого предмету [7, арк. 80].

Що ж стосується стилю педагогічного спілкування між учителями та учнями в школах першої половини XIX ст., то він носив переважно авторитарний характер. Учитель одноосібно приймав будь-які рішення, у спілкуванні з учнями застосовував переважно вимоги, які висловлювалися у жорсткій формі, нерідко траплялися випадки застосування тілесних покарань [11, арк. 6].

Діяльність учителів навчальних закладів Поділля в першій половині XIX ст. не обмежувалася лише викладанням навчальних предметів. До їхніх обов'язків входило виконання ролі інспекторів спільних квартир, де проживали учні, вони займалися позаурочною діяльністю з відстаючими учнями. Вели суворий контроль за дисципліною в помешканнях, організовували позаурочну виховну роботу зі школярами. Виконували

обов'язки класних керівників, ця сторона їхньої педагогічної діяльності включала такі обов'язки:

- 1) вони повинні були ретельно вести класний журнал, де відмічали успіхи учнів з усіх предметів, а також записували зауваження;
- 2) у кінці кожної навчальної четверті виписували оцінки й зауваження на кожного учня в спеціальні атестаційні табелі;
- 3) під їхнім контролем перебували індивідуальні щоденники успішності школярів [11, 260–261].

Що ж стосується питання соціальної захищеності педагогічних кадрів, то вони регулювалися на законодавчому рівні в пакеті соціальних пільг. Учителі приходських училищ вважалися на дійсній службі. Будинки, у якому вони проживали, звільнявся від військового постю, а його особистий дім від усіх інших податків [10].

Викладачі гімназій та повітових училищ мали право утримувати пансіони та викладати там додаткові уроки без відриву від основного свого заняття. Ті педагоги, хто відпрацював 25 років на посаді вчителя, отримували звання заслуженого вчителя й до смерті користувалися повним пакетом пільг. Посади директорів гімназій та наглядців повітових училищ давали такі самі права, як і вчительські звання, для отримання повного пансіону. Вразі невиліковної хвороби вчителя та неможливості виконувати свої функції в повному обсязі, вони ставали на повне утримання держави [1, арк. 23].

Висновки. У результаті досліджених нами матеріалів, ми дійшли до таких висновків. Головними особливостями професійної діяльності вчителів на Поділлі в першій половині XIX ст. були:

- брак фахівців з педагогічною підготовкою, який був спричинений віддаленістю навчальних закладів, що здійснювали професійну підготовку, соціально-економічним становищем регіону, становість освіти не давала змоги здобувати освіту в названих навчальних закладах широким верствам населення;
- ті, хто займалися педагогічною діяльністю у приходських училищах у переважній своїй більшості не мали педагогічної освіти. Вони були необізнані з особливостями цієї професії, а тому часто їхні методи навчання зводилися до звичайного зубріння й механічного засвоєння матеріалу, а у вихованні застосовувалися виключно тілесні покарання;
- основними вимогами до особистості вчителя в першій половині XIX ст. були: любов до дітей, терплячість, бадьорість, відповідальність.

Ми вважаємо, що наше дослідження не є вичерпним і **подальшого вивчення** потребує питання виховної діяльності вчителів у школах Поділля в першій половині XIX ст., а також вивчення вимог, які ставились до приватних учителів зазначеного періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акт подтверждения и Устав Императорского Университета (1831) // Державний архів Вінницької області. – Ф. 844. – оп. 1. – спр. 153. – 155 л.
2. Демков М. И. История русской педагогики : изд. 2-е / М. И. Демков. – М., 1910. Ч. II. : Новая русская педагогика (XVIII век). – 627 с.
3. Дровозюк Л. М. 3 історії загальноосвітньої школи на Поділлі у XVI – п.п. XIX ст. / Л. М. Дровозюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : педагогіка і психологія. – Вип. 5. – 2001. – С. 128–131.
4. Дровозюк Л. М. Творчий учитель в історії педагогіки України другої половини XIX ст. – поч. XX ст. / Л. М. Дровозюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. – Вип. 34. – С. 272–276.
5. Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрілком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Записка о предложениях касательно частных пансионеров // Державний архів Вінницької області. – Д. 844. – оп. 1. – спр. 9. – арк. 133 (41 л.).
7. Лавріненко О. А. Ідеї педагогічної майстерності в творчій спадщині діячів періоду українського національно-культурного відродження XVIII–XIX ст. / О. А. Лавріненко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія : зб. наук. праць. – Вип. 35 / редкол. : В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2011. – С. 336–341. – (419 с.).
8. Мільто Л. О. Підготовка педагогічних кадрів в університетах дореволюційної Росії / Л. О. Мільто // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія : зб. наук. праць. – Вип. 38 / редкол. : В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2012. – С. 330–335. – (432 с.).
9. Положение об испытаниях в учебных заведениях Министерства народного просвещения // Журнал Министерства народного просвещения. – Т. 49. – 1846.
10. Планы Винницкой гимназии (1814) // Державний архів Вінницької області. – Ф. 844. – оп. 1. – спр. 20. – арк. 6 (176 л.).
11. Стрибульский С. Историческая записка о Немировской гимназии 1838–1888 / С. Стрибульский. – Немиров, 1888.

РЕЗЮМЕ

Опушко Н. Особенности профессиональной деятельности учителя в школах Подолья первой половины XIX в.

В статье исследованы особенности профессиональной деятельности учителя в школах Подолья первой половины XIX в. В процессе изучения и анализа историко-педагогических публикаций и архивных источников по данной проблеме автором была проанализирована нормативно-законодательная база, которая регулировала вопросы деятельности учителей, особенности профессиональной подготовки будущих педагогических кадров и содержательное наполнение этого процесса, определены основные профессиональные способности и характер учебно-методической работы учителей школ Подолья указанного периода, исследованы вопросы их социальной защиты, представлены основные требования (профессиональные и личностные), которыми должны были владеть кандидаты на должность учителя.

Ключевые слова: педагогический коллектив, педагогическая деятельность, авторитет учителя, приходские и уездные училища, гимназия, подготовка учителей, Подолье.

SUMMARY

Opushko N. The professional activity peculiarities of a school teacher in Podillia at the first half of the XIX century.

The profession of a teacher is complex and multifaceted, it requires constant improvement of professional skills. The quality of the proceedings of the educational process and multifaceted development of the younger generation depend on the proper professional teacher training. As it is noted in the National Doctrine of Education of Ukraine in the XXI century "permanent professional development of teachers is an important condition for the modernization of education".

In our view, the improvement is impossible without studying the experience of past practice, taking into account disadvantages of activities and usage of its best ideas. Concentrating our attention on the study of education in general, summarizing its contents, forms, methods of training and education, we cannot ignore the nature and features of professional work of teachers in schools in Podillya the first half of the nineteenth century. That is an essential component of quality assurance of educational process.

The article highlights the features of professional work of a teacher in schools in Podillia during the first half of the nineteenth century. In research process and analysis of historical and educational publications and archival sources on these issues, the author have analyzed the regulatory legal framework governing the activities of pedagogical staff, the peculiarities of professional training of the future teachers and semantic filling of process, identified and analyzed the main professional abilities and the nature of educational work of teachers of different types of schools in the region during the specified period, the issue of their social protection is investigated, the basic requirements (professional and personal) that treated before the candidates for the position of the teacher are noticed. It is found out that the main requirements to the teacher's personality in the first half of the nineteenth century were: love for children, patience, courage, and responsibility.

The author believes that this study is not exhaustive and further investigation needs the question of educational activities of teachers in schools of Podillia in the first half of the XX century, and examining the requirements which were applied to private teachers of the specified period.

Key words: teaching staff, teaching activities, authority of the teacher, parish and county schools, school, training teachers, Podillia.

УДК 378. 12

Олена Ткаченко

Сумський національний аграрний університет

АТЕСТАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ МЕТОДІВ ОЦІНЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДІЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

У статті розкрито зміст та сутність атестації як одного з методів оцінювання якості діяльності викладачів у теорії та практиці вищої школи впродовж досліджуваного періоду; схарактеризовано особливості вирішення аналізованого питання на законодавчому рівні. З'ясовано, що впродовж аналізованого періоду атестація педагогічних керівників проводилась із різною метою та здійснювалась у різних формах за різними критеріями; установлено, що особливо важливим в аспекті досліджуваної проблеми виявився 1987 рік, коли урядом